

KAZIM EMİNİ'NİN ŞİİRLERİNDEN HAREKETLE AFGANİSTAN ÖZBEK ŞİİRİNDE "BADARGA" TEMASI*

THE THEME OF "BADARGA" IN AFGHAN UZBEK POETRY BASED ON THE POEMS OF KAZIM EMİNİ

Rıdvan ÖZTÜRK*

Öz

Bugün Afganistan olarak bilinen bölgedeki Türklerin yüzyıllardır süren hakimiyeti, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren sona ermiştir. Bunun sonucunda yeni yöneticilerin bölgedeki Türk halkları ve dilleri üzerindeki baskıları da zamanla arttı. Baskılara son zamanlarda Afganistan'ın içine düştüğü dâhili ve harici zor şartlar da eklenince, ahalinin pek çoğu yabancı ülkelere muhacir olarak sığınmak zorunda kalmıştır. Göç edenlerin arasında onlarca yazar ve şair de bulunmaktaydı. Bu kişiler, mensubu bulunduğu toplumun duygu ve düşüncelerini eserlerine yansıtmışlardır. "badargalık" olarak da bilinen muhacirlik ile ilgili duygu ve düşüncelerini eserlerine en iyi yansıtanların birisi de Özbek şairi Muhammed Kazım Emîni'dir.

Bu duygu ve düşünceler özelde Afganistan Özbek edebiyatının önemli yazar ve şairlerinden birisi olan Muhammed Kazım Emîni'nin, genelde ise onun mensubu bulunduğu Özbek halkının duygu ve düşünceleridir

Anahtar Kelimeler

Kazım Emîni, badarga, muhacirlik, Afganistan Özbek Şiiri

Abstract

Age-long dominance of Turks in the region which is known as Afghanistan, has ended since the second half of the eighteenth century. As a result of this, the new rulers' pressure over the Turkic peoples and languages in the region also increased over time. When the internal and external difficult conditions that Afghanistan has fallen into recently, added to the pressures, many of the people had to take refuge in foreign countries as immigrants. There were tens of writers and poets between emigrating people. These people reflected their thoughts and emotions of the community which they are a member of, to their works. One of the people reflecting their feelings and thoughts about migration, also called "badargalık", is the Uzbek poet Muhammed Kazım Emîni.

These thoughts and emotions are specially of Kazım Emîni, one of the important writers and poets of Afghan Uzbek literature, and in general of the Uzbek people to which he belongs.

Keywords

Kazım Emîni, badarga, immigration, Afghanistan Uzbek poetry

* Bu yazı, 29 Eylül 2017 tarihinde İstanbul Zeytinburnu Belediyesi Kazlıçeşme Kültür Merkezinde Muhammed Kazım Emîni adına düzenlenen "Zehir Kervan İle Birlikte" adlı 2. uluslararası edebi toplantıda yapılan konuşmanın düzenlenip makale hâline getirilmiş şeklidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tütk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ABD, ridvanozturk1961@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4085-0010>

1. Giriş

Türk soylu halkların Afganistan coğrafyasında varlıkları milatlı yılların başından beri bilinmektedir. Kuşanlar, Akhunlar, Köktürkler, Gazneliler, Temürlülükler, Babürlülükler gibi Türk devletleri bölgede hüküm sürmüşlerdir. Bu hâkimiyet on sekizinci yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. 1747 yılında Afganistan Devletinin kurulmasıyla iktidarın ve nüfuzun büyük ölçüde Türk soylu olmayan halkların eline geçtiği bilinmektedir (Öztürk, 2015, s. 203-216). Ancak on sekizinci yüzyıldan sonra Afganistan diye anılmaya başlayan bölge, Türk toplulukları tarafından kadimden beri “vatan” olarak kabul edilegelmiştir. Bugün Afganistan’da farklı etnik kökenleri olan Peştü, Tacik, Hazara, Aymak, Özbek, Türkmen, Kırgız, Kazak vb. birçok halk yaşamaktadır.

Günümüzde Afganistan’ın en büyük etnik gruplarından birisini Türkler teşkil etmekte olup, bunların içinde ise en kalabalık olanları Özbeklerdir. Özbekler genellikle Afganistan’ın kuzey vilayetlerinde, Afgan Türkistan’ı veya Güney Türkistan denilen bölgede yaşarlar. Özbeklerin çoğunlukta olduğu başlıca yerleşim yerleri şunlardır: Andhoy, Kunduz, Şibirgan, Taşkurgan, Mezarşerif, Belh, Meymene, Akça ve Bala Murgab ile Katagan ve Bedahşan bölgesindeki bazı köy ve kasabalar (Jarring, 1943, s. 8, 35, 37; Saray, 1987, s. 13). Ayrıca Özbekler az da olsa Kâbil, Celalabad, Kandahar, Hilmend, Herat ve Gazni şehirlerinde de yaşamaktadır (Şahin, 2014, s. 116). Saray’ın verdiği bilgiye göre 1930’lu yılların başında beş yüz bin kişi olarak kabul edilen Özbek nüfusu, %11’lik bir artışla bugün 3 milyonu çoktan geçmiş olduğu tahmin edilebilir (1987, s. 13). Ancak Afganistan’da nüfus sayımının yapılamaması Afganistan’ın ve Afganistan’daki başta Özbekler olmak üzere Türk soyluların nüfusu hakkında farklı rakamları ortaya çıkarmıştır. Afganistan’ın nüfusu 12-25 milyon arasında, Türklerin nüfusu ise 4 ila 12 milyon arasında birbirinden çok farklı rakamlarla ifade edilmektedir. Son dönemde Sovyet işgaline karşı direnişte ve iç savaşlarda göç ve ölüm nedeniyle ülke nüfusu farklı etnik grupların lehine veya aleyhine değişmiştir (Gökdağ, 2002, s. 703).

Türkiye Cumhuriyeti Kabil Büyükelçiliğinin hazırladığı “Afganistan Ülke Raporu”nda ülke nüfusuyla ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: Afganistan’da 1979 yılından bu yana nüfus sayımı yapılamamış olup, nüfusla ilgili veriler Afganistan İstatistik Kurumunun tahminlerine dayanmaktadır. Bu tahminlere göre 2015 yılı itibarıyla Afganistan’ın nüfusu otuz iki milyon beşyüz bin kişidir (2017, s.2). Mepa News’de yayınlanan “Afganistan Etnik Grup Haritası” adlı çalışma bülteninde (2020) ve Kathryn Sheldon’un “Demographics of Afghanistan” başlıklı yazısında (Sheldon, 2020) bu nüfusun %41’i Peştü, %27’si Tacik, %9’u Özbek, %9’u Hazara, %4’ü Türkmen, %4’ü Aymak, %2’si Beluç, %2’si Paşai, %1’i Kırgız, %1’i Pamirli olarak gösterilmektedir. Nüfusun %50’si ilk dilleri olarak Afgan Farsçası/Darice, %35’i Peştuca konuşmaktadır. Bu iki dil, Afganistan’ın resmi dilleridir. Türk lehçeleri (özellikle Özbekçe ve Türkmençe) %11 oranında konuşulurken, 30 küçük dil (özellikle Beluçî ve Paşai) son %4’ü oluşturmaktadır. Halkın çoğunluğunun konuştuğu bölgelerde ise Nuristanî, Pamirî, Özbekçe ve Türkmençe üçüncü resmi diller konumundadırlar.

2. Afganistan’da Göç Olgusu ve Sebepleri

Kadimi Horasan bölgesinin bir kısmını oluşturan ve on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Afganistan diye adlandırılan bölgede, özellikle yirminci yüzyılda, toplumsal hareketlilik noktasında büyük ve yoğun faaliyetler görülmektedir. İşgaller, savaşlar, iktidar değişiklikleri ve bunların doğurduğu anlaşmazlıklar bölgeye göçü veya bölgeden göçü

beraberinde getirmiştir. Sovyet idaresinin baskılarına katlanamayan grupların, akrabalarının bulunduğu ve "vatan" olarak algıladıkları Afganistan'a sığındıkları görülür. Kadimden beri bu bölgede yaşaya gelmiş olanlara "vatanî" denilirken; Buhara emiri ile yapılan savaşlar, Bolşevik devrimi, Türkistan bağımsızlık hareketi ve Stalin dönemindeki kolhoz uygulamaları yüzünden göç ederek bu bölgeye sonradan yerleşenlere ise "muhacir" denilmiştir (Öztürk, 2010, s. 12).

Bu göç hareketinde simgeleşen isimler ile ilgili zaman zaman edebi eserler de verilmiştir. Mesela Türkmen yazar ve şairi Abdülkerim Behmen'in babası Kurban Serdar hakkında yazdığı destan bunun örneklerindedir. Türkmenistan'ın Lebab şehrinde 1871 yılında doğan Kurban Serdar, Ruslara karşı mücadele etmiştir. Mücadelesinde başarılı olamayınca Afganistan'ın Andhoy bölgesine sığınıp buraya yerleşmiştir (Behmen, 2003, s. I).

Ruslar tarafından Batı Türkistan'ın işgal edilmesi; kanlı günleri, zulmü ve boyun eğmek zorunda kalmanın utancını da beraberinde getirmiştir. Özgür yaşamaya alışmış bir halkın içine düştüğü bu durum, Güney Türkistan'a göçün de temel sebeplerinden birisini oluşturmuştur. Aradan onlarca yıl geçmiş olsa bile geçmişteki özgür günlerini yâd ederken duyulan kıvanç, yaşadıkları olumsuz şartları değiştirme azmini onlarda uyandırmaktadır. Emîni, "Mangu Torix" başlıklı elli beyitlik (2013, s. 30-32) "O'zbekim" redifli şiirinde, bu duygu ve düşünceyi açıkça ortaya koyar. Bu şiir, Özbekistanlı şair Erkin Vahidov'un 1968 yılında Özbek edebiyatının yeniden uyanış döneminde kaleme almış olduğu "O'zbekim" (Vahidov, 1991, s. 22-25) redifli kasidesine, yirmi üç yıl sonra yazılmış bir naziredir. Bu nazire, Afganistanlı Özbeklerin Özbekistanlı Özbeklerle gönül ve kültür bağlarının kopmadığının da bir göstergesidir:

*Rus yağ'mosi bila talpindi qonga qomating
Ketdi "Turkiston" qo'lingdan, zor u nolon O'zbekim*

...

*Umlar erkin yashab, yovlarga bo'yin egmading
Ta'bi chopqun, baxti uyg'un, mardi maydon O'zbekim*

"Rus yağması ile kana batıp gitti bedenim
Gitti Türkistan elinden, ağlayıp inleyen Özbek'im

...

Ömürler boyu özgür yaşayıp, düşmana boyun eğmedin
Atak tabiatlı, bahtı uygun, meydanda mert Özbek'im"

Rusların Batı Türkistan'ı işgalinde yaşananların benzeri, Afganistan'ı işgallerinde de yaşanmıştır. 1979 yılında başlayan Sovyet işgalinin sonucu olarak Afganistan'dan göçün boyutunu 1985 yılının rakamlarında açıkça görebiliriz. Afganistan'ın işgali ve halkın büyük kısmının bu işgale karşı silahlı mücadele başlatması sonucu ortaya çıkan kargaşa ortamı, milyonlarca insanın komşu ülkelerden Pakistan'a (2.800.000 kişi) ve İran'a (1.500.000 kişi) sığınmasına yol açmıştır. Bu ülkelerden başka Türkiye, Hindistan, Avrupa ülkeleri, Kuzey Amerika, Avustralya ve Arap yarımadasına da on binlerce kişi mülteci olarak gitmiştir (Devlet, 1993, s. 431).

Sovyet işgali bittikten sonra Taliban iktidarı döneminde vatanlarından, başta Pakistan ve Türkiye gibi birçok ülkeye göç etmek zorunda kalmış binlerce mülteci vardır. Sovyet işgali sırasında "Her Afgan köyü muhtemel bir mücahit üssüdüdür." anlayışı ile hareket edilmesinden dolayı hava bombardımanı ile sayısız köyün haritadan silinmesi gibi uygulanan zulümler (Selim, 2004, s. 54), Taliban hâkimiyeti sırasında da farklı şekillerde de olsa varlığını sürdürmüştür.

Cevzcan'a bağlı Şibirgan'a yirmi kilometre uzaklıktaki Hoca Dukka ilçesi, sırf Özbek komutan Abdürreşid Dostum'un doğum yeri olduğu için Taliban tarafından sabıkalı olarak kabul edilmiştir. Hoca Dukka kaymakamı Celaledin Niyazi, ilçelerinde olanları şu sözlerle anlatır:

Taliban ilçemizi işgal eder etmez ilk işleri, otuz altı aksakallıyı öldürerek ağaçlara asmak oldu. Medresemizin karisini (Kuran-ı Kerim okuyucusu) de öldürdüler...Silahlara el koydular. Silahı olmayanlardan para aldılar. Sonra insanları ilçe merkezinde toplayarak kablolarla dövdüler. Dört yıl kaldılar ilçemizde... Bu süre içinde yetmiş beş kişiyi katlettiler. Sayısını tam olarak bilmiyoruz, birçok insanımızı da Kandahar'a götürdüler. Bunların içinde iki tane de kızımız vardı. Ve bu götürülenlerden bugüne kadar hiçbir haber alamadık (Selim, 2004, s. 70).

3. Afganistan Özbek Edebiyatında Göç ve Muhacir Şairler

Muhacirlik, Afganistan'ın bir gerçeği olarak karşımıza çıkar. Bu muhacirlik daha çok coğrafi yakınlık ve muhacirlere verdiği destekten dolayı Pakistan'a olmuştur. Afganistanlı Özbek şairlerinden Abdurrahim Nikray, Elhac Muhammed Eşref Azimi Andhoyi, Gulamsahi Vekilzade Yurttaş, Mevlana Abdürreşid Cevheri, Seyid Yakup Tali gibi şairler Pakistan'da; Elhac Mir Ahmed Emin Kurbet, Huşeng Peygir Kuyaş, Numan Kardaş Seyid Abdülkerim Şeri Cevzcani, Seyid Hidayetullah Ahmedi, Şefika Yarkın Dibac, Tac Muhammed Müsteid gibi şairler Özbekistan'da; Ferište Ziyayi İsveç'te, Suudi Arabistan'da ve Türkiye'de; Muhammed Emin Uçkun Hindistan'da, Suudi Arabistan'da ve Türkiye'de; Muhammed İshak Sena Pakistan'da ve Kanada'da; Muhammed Refik Fıtrat Ergeş Uçkun Türkiye'de ve ABD'de; Seyid Taceddin Bahayı Türkiye'de ve İran'da; Seyid Yakup Tali Pakistan ve Tacikistan'da; Şeyh Muhammed Süleyman Mehcur Pakistan'da ve Hindistan'da hayatlarının bir bölümünü muhacir olarak geçirmek zorunda kalmışlardır (Öztürk, 2014, s. 17).

4. Muhacir Şair Olarak Muhammed Kazım Emmini

Yukarıda adlarını zikrettiğimiz şairler gibi, yaşadığı topraklardan göç etmek zorunda kalmış olan Özbek şairlerinden birisi de Kari Muhammed Kerimoğlu Elhac Muhammed Kazım Emmini'dir. Kazım Emmini, 1964 yılında Afganistan'ın Meymene şehrine bağlı Devletabad'da dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini Arabhane ve Ebu Ubeyd Cevzcani lisesinde bitirdikten sonra Kabil Darülfünununda yükseköğrenime başlamış, bu üniversitenin Dil ve Edebiyat Fakültesinden 1986 yılında mezun olmuştur. 1990 yılından başlayarak Faryab vilayeti Mirza Ulugbek Pedagoji Enstitüsündeki akademisyenlik görevinin yanında, ildeki kültür müdürlüğünde de görev yapmıştır.

Kazım Emmini, 1998 yılında Türklerin yoğun olarak yaşadığı Afganistan'ın kuzey vilayetlerinin Taliban'ın eline geçmesi ve onların zalimane uygulamaları yüzünden, yedi yıl boyunca Pakistan'da ve Suudi Arabistan'da muhacir olarak yaşamak zorunda kalmıştır. 1981 yılından itibaren ülke matbuatında yazıları, şiirleri yayınlanmakta olan Kazım Emmini, "Emini" mahlasından başka "Altıntaş, Tagaçi, Erkebay ve Ferhad" gibi mahlasları da kullanmıştır. Emmini, Özbeklerin "Tagaçi" boyuna mensup olup, Özbekçeden başka Darice, Urduca ve Arapça bilmektedir. "Maymana", "Milod-i Nur" gibi gazetelerde başyazarlık yapmıştır. Şairin 2013 yılında "G'urbat Kuyları" şiir kitabı yayınlanıncaya kadar makaleleri ve şiirleri müstakil olarak yayınlanmamıştı. Kazım Emmini'nin çeşitli konularda yayınlanmış yirmiden fazla kitabı bulunmaktadır. Şairlik ve yazarlığının yanı sıra hattatlık ile de meşgul olmaktadır (Emini, 2007, s. 14-16; Öztürk, 2014, s. 139). Ancak o şiire, "Şiir dili, nesre göre daha çok cazibeye sahip olduğu için, eski zamanlardan beri insanlar arasında mühim ifade ve beyan vasıtası olarak tercih edilmiştir." diyerek (Emini, 2011, s. ۴) özel bir önem vermiştir. Kazım Emmini, hâlen Meymene-Faryab'da ailesi ile

birlikte hayatını sürdürmektedir.

5. Kazım Emini'ye Göre Muhacirlik veya Badargalık

Muhacirlik veya Emini'nin de kullandığı terimle "badargalık" bir Afganistan gerçeği olup, sebepleri üzerinde kitaplar yazılabilecek kadar derin bir mevzuyu oluşturmaktadır. Ancak biz burada Emini'nin durumu özetleyen sözlerine¹ yer vermek istiyoruz:

Binlerce teessüf ki bizim yaşamakta olduğumuz ülkede, içtimai adalet ve milli eşitlik sağlanmayıp hâkimiyet ve mahkûmiyet kültürü yükseldiği için binlerce genç yeteneklerimiz bu kara siyasetin kurbanı olmakta. Bu irticai siyasetler kendi uğursuz gölgesini belli derecede içtimai hayatımızın bütün sahalarına bırakmıştır. Yirmi birinci asırda ... bizim yaşadığımız ülkede şimdiye kadar milli eşitlik ve içtimai adalet sağlanamadığından savaş felaketi bütün maddi ve manevi zenginliklerimizi kemirmekte. Ülkemiz savaş batağına düşeli otuz yılı aşıyor. Bu otuz yıllık savaş sebebiyle yurdumuzun taşı toprağı, ovaları, bozkırları mazlum ulusumuzun kanına boyanmış, bu faciaların derdi, gamı bütün ülkemiz ahalisini sönmez ateşlere yandırmıştır... Bu feci savaş yüzünden kaygı ve mihnetler çekip badargalığa mecbur edilip gurbette yedi yıl geçirdim. Gurbet gamına dayanamayıp vatanımız huzura kavuşmuş diye ülkeye döndüm (Emini, 2013, s. ٤, ٥).

Emini'nin "G'urbat Kuylari" adlı şiir kitabının giriş kısmında ifade ettiği bu cümleler, bu ayrılışın bir mecburiyetten kaynaklandığını göstermektedir. Emniyetin ve huzurun kalmadığı, sağlık ve selametın olmadığı bir ortamda, bir anlamda kıyametin yaşandığı kendi ülkesinden başka bir ülkeye mecburi bir gidiştir muhaceret. Emini, "G'urbat Ozori" başlıklı şiirinde de muhacirliğinin sebebini benzer şekilde mısralara dökmüştür:

*Vatan sog'onasida bo'lsa rohat
Ne hojat o'zga yurtida iqomat
Ona yurtıng agar bo'lsa omonlik
Yiroqdir rang u ro'yingdan somonlik
Agar yo'q bo'lsa yurtıngda salomat
Qiyomatdur qiyomatdur, qiyomat*

*"Vatan kabristanında olsa rahatlık,
Ne hacet başkasının yurdunda ikamete?
Ana yurdunda eğer varsa emniyet,
Uzaktır betinden benzinden sararmışlık.
Eğer yoksa yurdunda selamet
Kıyamettir, kıyamettir, kıyamet" (Emini, 2013, s. 68)*

Emini, adaletin ve eşitliğin bulunmadığı, insanca yaşama şartlarının kaybolduğu ve savaş ortamının hüküm sürdüğü bir dönemde tahsil hayatını tamamladıktan sonra askerlik görevini de yerine getirir. Ancak bütün çabasına rağmen, ülkedeki olumsuz şartlara daha fazla dayanamadığı için "badarga" olarak Pakistan'a sığınır. Özbek Türkçesinde "badarga" terimi: "Kendi isteği dışında kendi yurdundan başka bir yere sürülme, uzaklaştırılma, kovgun, sürgün" (Altay,

¹ Afganistan Özbek alfabesi ile yazılmış metinlerin Latin harflerine çeviriyazı ile aktarılmasında çeşitli sorunlar bulunmaktadır (Bak. Tolkun 2016). Bu sorunları en aza indirmek ve bir sistem dahilinde vermek için, makalede kullanılan Afganistan Özbek metinleri, ya Türkiye Türkçesine anlam bakımından aktarılmış ya da özellikle şiir metinlerinde hem Özbekistan Latin alfabesi ile hem de Türkiye Türkçesindeki anlamları ile birlikte verilmiştir.

2007, s. 123; Aqobirov vd., 1981, s. 70) anlamlarındadır. Kazım Emîni, bu sürgünü Suudi Arabistan'ın Medine şehrinde kaleme aldığı şu rubaisinde yansıtmıştır:

*Ko'nglimni vatan gulshanidan qovladilar
Osudaligimning yurtini chovladilar
Qush dek chaman ichra sayrashib yurgan edim
G'urbatda solib meni, yana ovladilar*

(Emîni, 2013, s. 59)

“Gönlümü vatanın gül bahçesinden kovaladılar.
Mutluluğumun yurdunu huzursuz ettiler.
Kuş gibi çimenlikte ötüp duruyordum.
Gurbete salıp beni, yine avladılar”

Muhacirliği yaşamış pek çok şair, bu durumu “badarga” kelimesi ile ifade etmiştir. Zira bu vakıa, daha iyi hayat şartlarına kavuşma arzusundan ziyade zoraki bir durumun, ölüm kalım meselesinin sonucudur. Şaire göre “badarga” olmak, arzu edilen bir durum değildir. Vatandan uzakta ayrılık derdi ile gözleri yaşlı, ahundan dokuz feleği yakacak kadar ateş çıkarabilen, geceleri figan ve inleyişle sabahı eden, deliler gibi üstünü başını parçalayıp perişan olan biri; medet umacak kimsesi bile olmayan bir muhacirdir “badarga”. Emîni de zamandaşlarından yardım elini uzatacak kimsenin olmamasının çaresizliği içinde Emir Temür'ün ruhaniyetinden medet umar. Zira ona göre Emir Temür'ün ruhaniyeti etrafında birlik olan ve gaflet uykusundan uyanan Özbek çocukları, (omuzunda biten yılanlara çocuk beyinleri yedirten, zulmün ve kötülüğün sembolü olan) Dahhak gibi düşmanların zulmünün üstesinden gelebilir. Pakistan'ın Peşaver şehrinde 1999 yılında kaleme aldığı “Vatanni Eslab” başlıklı yedi beşlikten oluşan şiirinde, bu duyguları dile getirmektedir. Buraya aldığımız ilk ve son beşliği, şiirin geneli hakkında bir kanaat oluşturacaktır:

*Ayriliq dardidan yig'lab, ko'zlarim namnok etay
Kuydirib to'qqiz falakni, ohi otashnok etay
Kechalar tinmay fig'on u nolai g'amnok etay
Telbalardek qichqirib etak-yaqomni chok etay
Endi kim bo'ldim badarg'a, ayt kimden pok etay?!*

...

*Qayg'udan yozdim yoronlar g'amli ko'nglum nolasi
Qayda bo'lsam mayli, ko'nglumdur vatanning volasi
Barchamiz bir tan erurmiz, bir daraxtning yolasi
G'aflat uyqusidan uyg'on, tebran O'zbek bolasi
G'am hujumidan parishon ko'nglumi aflok etay*

(Emîni, 2007, s. 21)

“Ayrılık derdiyle ağlayıp, gözlerimi yaşartayım.
Ateşe vermek için dokuz feleği, ateşli bir ah çekeyim.
Geceler durmaksızın dertli feryat ve figan edeyim.
Deliler gibi bağırp yakamı paçamı yırtayım.
Şimdi badarga (muhacir) oldum söyle kimden medet umayım?”

...

“Kaygıdan yazdım yarenler gamlı gönül nalesini.
Her nerde olursam olayım, gönlümde vatanın hasreti.
Hepimiz bir bedeniz, bir ağacın gövdesi.
Gaflet uykusundan uyan, kimılta Özbek evladı.

Gam hücumundan perişan gönümü, bahtlı eyleyeyim."

"Vatanni Eslab" şiirindeki duygu ve düşüncelerinin benzerini "Oxir O'g'loq" başlıklı şiirinde de dile getirmiştir. 1998 yılının bahar aylarında Afganistan'ın kuzey vilayetleri Taliban güçleri tarafından basılarak işgal edilir. Ancak üç gün içinde özellikle Türk soyluların siyasi partisi konumunda olan İslami Milli Cünbüş'ün çatısı altındaki ahali tarafından bu güçler mağlup edilerek bölge kurtarılır. Bunun üzerine şairin Meymene'de kaleme aldığı şiirine, ümit ve güven duyguları yansır. Saltanatın aslında onlara miras kaldığını, zilletten kurtulduklarını, özgürlük bayrağını dünya durdukça dalgalandırmaları gerektiğini ve bunun da Emir Temür'ün ruhaniyetinin yar olması ile gerçekleştiğini ifade ettiği şiirin bir bölümü şöyledir:

*Qayta boshdan yor bo'ldi Temur arvohi senga
Ayriliqlardan keyin chun aylading vahdat, quvon
Bog'lagandi belini yoving, sening qatling uchun
Milliy Junbush yonida etding yana nahzat, quvon*

(Emîni, 2013, s. 48-49)

"Yeni baştan yar oldu, Temür'ün ruhaniyeti sana.
Ayrılıklardan sonra yine birlik sağladığın için kıvan.
Bağlamıştı gayret kuşağını düşmanın, seni öldürmek için.
Milli Cünbüş yanında yine çıktın yola kıvan."

1999 yılında Afganistan'ın kuzey bölgesi de Taliban güçlerinin eline geçer. Taliban hareketi her ne kadar dini bir hareket gibi görünse de ülkenin güneyindeki Peştü kökenli aşiret ve toplulukları etnik temel etrafında toplamakta zorlanmamıştır. Peştü kökenliler hangi mücahit grubu içerisinde olursa olsunlar Taliban hareketi saflarına geçmişlerdir. Böylece mücahitler döneminde birkaç mücahit liderin partilerinde dağılık hâlde olan Peştü kökenliler Taliban çatısı altında toplanmışlar, Taliban da onlara öncelik tanıyarak seçilmiş birey, seçilmiş kitle muamelesi uygulamıştır (Naimi, 2019, s. 191-192). Türklerin çoğunluk olarak yaşadığı kuzey vilayetlerinde, Taliban güçlerinin din kisvesine bürünmüş etnik baskıcı idaresi sonucu bölgeden göçün arttığı görülür. Kazım Emîni'nin de muhacirliği bu yılda başlar ve yedi yıl sürer. 2000 yılında Suudi Arabistan'ın Medine şehrinde yazdığı "Munojot" başlıklı şiirinde, içine düştüğü çaresizliği ve ümitsizliği görürüz. Düştüğü zelil durumdan kurtarması için Tanrı'ya yalvarır:

*Yo ilohi qo'ymagil navmid men bechorani
Ham havodis fitnasidan, bag'ri yuz ming porani
O'tga yondir, dard u g'am to'fonidan etgil halok
Lik rabbim mendan olgil, ushbu baxti qorani*

(Emîni, 2013, s. 66)

"Ya İlahi, ümitsiz koyma ben biçareyi,
Kötü haberler ile bağı yüz bin pareyi.
Ateşe yandır, dert ve gam tufanı ile eyle helak,
Lakin Rabbim benden al, bu bahtı karalığı."

İnsan, elinde bulunan şeylerin kıymetini pek idrak edemezmiş. Bunları kaybettiği zaman değerini çok daha iyi anlanmış. Kazım Emîni, Pakistan'ın Peşaver şehrinde muhacir iken yazdığı "Ko'ngillar Qiblası" başlıklı şiirinde, "badarga" olmadan önce kıymetini idrak edemediği, göbek kanının döküldüğü yuvası olan vatanını özlemle yâd eder:

*To badarg'a bo'lmadim, qadringni aslo bilmadim
Kindigim qoni to'kilgan, oshiyonimsan vatan.*

(Emini, 2013, s. 11)

“Badarga oluncaya kadar, kadrini hiç bilmedim
Göbek kanımın döküldüğü yuvamsın vatan.”

“Badarg'alik Dog'i” başlıklı şiirinde de bu husustaki duygularını derli toplu bir şekilde ifade etmiştir. Emini, Suudi Arabistan'ın Medine şehrinde iken kaleme aldığı bu şiirinde, gönüller kiblesi olarak gördüğü vatan toprağına özlem duyar ve onu sürme gibi iki gözüne sürmek ister:

*Tortadurman o'voralikning dog'ini
Qayg'u sarg'artdi ko'ngil yaprog'ini
Oh umrim o'tdi cheksiz g'am bilan
Ko'rmadim bir dam tanimning sog'ini
Surma dek ikki ko'zimga tortaman
Qolga keltursam vatan to'prog'ini”*

(Emini, 2013, s. 69)

“Çekerim avareliğin dağını.
Kaygı sararttı gönül yaprağını.
Ah ömrüm geçti sonsuz gam ile.
Görmedim bir an bedenimin sağlığını.
Sürme gibi iki gözüme çekerim,
Elime geçirsem vatan toprağını.”

Yine “Ko'ngillar Qiblası” şiirinde; dünyanın neresinde olunursa olunsun, göz menziline olsun veya olmasın müminlerin aşkla yöneldiği kible/Kâbe metaforu kullanılarak vatana duyulan aşkın gelip geçici olmadığı ifade edilmiştir. Zira vatan; şairin gönül kiblesi, varı yoğu, ruhu bedeni, sevgilisi, şefkatli annesi, gizli ve açık düşüncesi, dilinin tespahi, kısacası her şeyidir:

*Sen ko'ngillar qiblası, arshi oshiyonimsan vatan
Bor u yo'qim, sevgilim, ruhi ravonimsan vatan
Mehrlı qo'ynıngda ko'z ochdim, ham yana topdim kamol
Sevgili tuqqan onam, ham mihribonimsan vatan*

*Sendan ayru menga yoqmas jannatulfirdevs ham
İsmi azam dek, mening virdi zabonimsan vatan
Eskimas ishqing dilimda, qayda ham tursam turay
Borliq divonidan xush dostonimsan vatan...*

(Emini, 2013, s. 11)

“Sen gönüller kiblesi, en yüce yuvamsın vatan.
Varım yoğum, sevgilim, coşkun ruhumsun vatan.
Şefkatli koynunda göz açtım ve dahi büyüdüm.
Doğuran sevgili anam ve mihribanımsın vatan.

Senden ayrı bana hoş gelmez Firdevs cenneti bile.
En yüce isim gibi, dilimin tespahisin vatan.
Eskimez aşkın gönlümde, her nerde olursam olayım.

Varlık divanından hoş destanumsın vatan."

"Badargalık" hayatı, şairin hissiyatını derinden etkilediği için bu mevzuda pek çok şiir kaleme almıştır. Bu şiirlerden kayda geçirip muhafaza edebildiklerinin çoğunu, "G'urbat Kuylari" adlı şiir kitabında toplamıştır. Ancak gurbet ve muhacirlik hayatının zorluğu, gurbette yazılmış olan şiirlerin çoğunun akıbetini etkilemiş, kaybolmalarına sebep olmuştur. Hisli bir yüreğin şairane ifadelerini yansıtan bu şiirlerin kaybolması, Afganistan Özbek şiiri için bir talihsizlik olmuştur. Aslında Kazım Emîni, Afganistan Özbek edebiyatının birçok edebi eserinin kaybolup gitmesine ve gün yüzüne çıkmasına, yazdığı eserlerle izin vermemiştir. Ancak ülkesinin ve ulusunun yaşadığı olumsuzluklardan o da etkilenmiş, gurbette yazdığı şiirlerinin bir kısmının kaybolmasına engel olamamıştır:

Badargalık hayatı cismi ve ruhi bakımdan bana büyük etki yaptığı için, bu devirde yazdığım şiirler ile birlikte, bazı şiirlerimi toplayıp "G'urbat Kuylari" adıyla neşretmeye giriştim. Muntazam bir şekilde şiirlerimi yazıp koruyamadığım için, onların birçoğu kaybolmuştu. Bundan dolayı onların büyük kısmını bu esere alamadım (Emîni, 2013, s. ٤, ف).

Şair; gurbette çektiklerini, sıkıntılarını, elemelerini, özlemlerini zaman zaman saba yeli ile paylaşmıştır. Onunla vatanda kalanlara ahvalini bildirmeyi, onların ahvalinden haber almayı umut etmiştir. Bu durum; aynı zamanda çaresizliğin, iletişim zorluğunun ve gönül umduğu yere küser şiarınca sitemkârlığın da yansıtılmasıdır. Şair, saba yeli ile sırdaşlığını bazen doğrudan ona yazdığı "Saboga Arzi Hol" gibi müstakil bir şiirde, bazen daha kısa bir şiirde veya şiirin bir kısmında dile getirmiştir:

*Sabo borgil diyorimga guzar qil
Diyorim holidan bizni xabar qil*

"Saba yeli, git diyarıma gez dolaş,
Diyarımun hâlimden bizi haberdar et."

*Ay bodi sabo borib vatanning soriga
Arzimni degil yor u azizlar boriga
G'urbatda meni yo'qlamadingiz bir bor
Shunday etar iltifat yoronlar, yoriga*

"Ey Saba yeli, varıp vatanıma doğru,
Dileğimi söyle, eşin dostun tamamına.
Gurbette beni yoklamadınız bir kez,
Böyle mi iltifat eder yaranlar yârine?"

(Emîni, 2013, s. 19, 59)

Emîni, "badargalık"ta yazdığı ama muhafaza etmekte zorluk yaşadığı şiirlerinin pek çok olduğunu her ne kadar ifade etse de; aslında yazdıklarının yazamadıklarının binde biri bile olmadığını da söyler. "Shakvoiya" başlıklı şiirinde geçen şu dizeler bunu göstermektedir:

*Mingdan biri yozilmas g'am tuni ranj u dardi
Sharhida gar ki yozsam bir ming va yuz risola*

(Emîni, 2013, s. 55)

“Binde biri yazılmaz gam gecesinin elemi ve derdi,
Açıklamak için yazsam da binlerce risale.”

Kazım Emini, “Ayrılıq Dardi” başlıklı şiirinde geçen aşağıdaki dizelerinde, başına gelenleri bahtsızlığına bağlamıştır. Bu bahtsızlığın, aslında Türkiye Türk edebiyatında da sıkça kullanılan motiflerden biri olan “felek” ve “zaman” dan kaynaklandığı vurgulanmıştır.

*Vah ne achchig'dur mening baxtsizligimning ertagi
Neylayin qoldim yiroq, baxti javondan ayrilib”*

(Emini, 2013, s. 27)

“Vah ne acıdır benim bahtsızlığımın hikâyesi.
Neyleyim? uzak kaldım, güzel bahtımdan ayrılıp.”

Şairin Suudi Arabistan'ın Taif şehrinde yazdığı “Vatan Firoqi” başlıklı şiirinde geçen şu dizelerde de bunu görmek mümkündür. Vatandan ayrı kalmak, perişan bir hâle düşmek, bütün varından olmak, aslında cehennem azabına denk sayılır:

*“Fig'on kim gardishi davron, ayirdi gul diyorimdan
Demang yalg'uz diyorim kim, butunlay har ne borimdan
Menga tomug' azobidur, vatandan ayri kechgan umr
Kimga dey kimga so'zlay, aytingiz ahvoli zorimdan*

(Emini, 2013, s. 61)

“Eyvah ki feleğin çarkı, ayırdı gül diyarımdan,
Demeyin yalnız diyarımdan, bütün varımdan.
Bana cehennem azabıdır, vatandan ayrı geçen ömür.
Kime diyeyim, kime söyleyeyim? deyiniz perişan hâlimi.”

Sonuç

Bin yılı aşkın bir süreden beri Türk soyluların yaşadığı ve “Güney Türkistan” diye de bilinen Afganistan'ın kuzey vilayetlerinde yaşayan pek çok Özbek asıllı kişi gibi Kazım Emini de, ortaya çıkan olumsuz şartlar sonucu anayurdundan ayrılmak, “badarga” olmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu mecburiyeti; içtimai adaletin ve milli eşitliğin sağlanamaması, savaşların ve işgallerin devam etmesi, hâkimiyet veya mahkûmiyet anlayışına bağlı bir siyasi idarenin hüküm sürmesi doğurmuştur. Hayatlarını idame ettirebilmek ve daha iyi şartlarda yaşayabilmek için gurbete giden ve başka ülkelere sığınmak zorunda kalan bu insanların vatan özlemi, hiç dinmemiş ve buldukları ilk fırsatta yurtlarına geri dönmüşlerdir.

Vatandan ayrı kalmaya, gurbetin kahrını ve elemi çekmeye daha fazla dayanamayan Kazım Emini de Afganistan'da şartların kısmen iyileşmesi üzerine ülkesine dönmüştür. Bu dönüş kararında; vatandan uzak kalmanın bir çare olmadığını görmesi, ulusun birlik içerisinde hareket etmesiyle sıkıntıların halledilebileceği fikrine inanması etkili olmuştur. Şairin “Millat Qayg'usi, Buyuk Shon, Nifoq O'rgan Ulus, Mangu Torix, Foryob-noma, Navoyi Boboga Arzi Hol” vb. başlıklı şiirlerinde bu fikirlerini görebiliriz. Elbette “Saboga Arzi Hol” şiirinde geçen şu dizelerinde belirttiği gibi bu mücadelede, vatan ve Tanrı'nın yardımı en vazgeçilmez olanlardır:

*“Vatanda sig'magan, olamda sig'mas
Xudo tindirmağan albatta tinmas”*

(Emini, 2013, s. 21)

“Vatana sığmayan, âleme sığmaz.
Tanrı'nın dindirmediği elbette dinmez.”

Şiir; toplumun duygularının, düşüncelerinin, ideallerinin ve değerlerinin özlü ve estetik bir biçimde şairin dilinden ifade edilmesidir. Bu aynı zamanda toplumun şaire yüklediği bir milli vazife olarak da görülür. Mehmet Emin Yurdakul'un

"Bırak beni haykırayım, susarsam sen matem et.

Unutma ki şairleri haykırmayan bir millet,

Sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibidir." diyerek şaire yüklediği görevi, Kazım Emîni de, kendisinin ve mensubu bulunduğu Afganistan Özbek Türklerinin susmayan etkili sesi olarak yerine getirmektedir.

Summary

The existence of the peoples of Turkic descent in Afghanistan region, has been known since the beginning of the millennium. Turkish states such as Kuşan, Akhun, Köktürk, Gazneli, Temürlü and Babürlü ruled in this region. This dominance has continued until the second half of the eighteenth century. It is known that as from the establishment of the State of Afghanistan in 1747, power and influence have been largely in the hands of peoples of non-Turkic descent. However, the region which after the eighteenth century started to be known as Afghanistan, has long been accepted as "homeland" by Turkish communities.

Obligations and negative conditions that Afghanistan has been in for a period of more than thirty years has formed immigrance, which is locally known as "badargalık". Turkic descendants who accepted these lands as their homeland for centuries also had more than their share from this.

As far as we detected, tens of poets and writers immigrated to many countries, with no preferation to being closer to or farther from Afghanistan. Pakistan is placed first between these countries. Other than Pakistan; Uzbekistan, Iran, Tajikistan, Turkey, Saudi Arabia, India, Canada, the USA and others are also the countries that had their share from this forced immigration.

Amongst those thousands of people who are immigrants, there also have been poets who passed on these people's thoughts and emotions more effectively and strikingly, and unfolded this fact. One of these poets is Muhammed Kazım Emîni who had obliged to live an immigrant's life in Pakistan and Saudi Arabia for seven years.

In this study, we will approach his thoughts and emotions on "badargalık, muhacirlik" based on the poems in his book named "Gurbet Küyleri", in which he recorded his experiences from his time abroad, his longings, things that crossed his mind, his troubles, his pains, in conclusion his thoughts and emotions about immigrance. We can see the poet's ideas in his poems titled "Millat Qayg'usi, Buyuk Shon, Nifoq O'rgan Ulus, Mangu Torix, Foryob-noma, Navoyi Boboga Arzi Hol"

These thoughts and emotions are specially of Kazım Emîni, one of the important writers and poets of Afghanistan Turk-Uzbek literature, and in general of the Turk-Uzbek people to which he belongs.

KAYNAKÇA

- Afganistan Etnik Grup Haritası* (2020). <https://www.mepanews.com/afganistan-etnik-grup-haritasi-21807h.htm> (Erişim tarihi: 04.01.2020).
- Afganistan Ülke Raporu* (2017). (Haz. Kabil Türkiye Büyükelçiliği): www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/06/Afganistan.pdf (Erişim tarihi: 04.01.2020).
- Altay, N. (2007). *O'zbek tili so'zluvi*: Malezya: D' Orient Express Printing Group.
- Behmen, A. (2003). *Qurban Sardar*: Mezarşerif: Mirza Ulugbek Ferhengi Kanuni Yayınları.
- Devlet, N. (1993). *Doğuştan günümüze büyük İslam tarihi, ek cilt, Afganistan Türkleri*. İstanbul: Çağ Yayınları.
- Emini, M. K. (2007). *Afg'onistondagi O'zbek shoirlari*. Kabil: Matbaa-i Maiwand.
- Emini, M. K. (2011). *O'zbek Adabiyotida Shirning Şakl va Mazmun Jihatdan Turlari*. Meymene: Neşriye-i Azad-i Meymene.
- Emini, M. K. (2013). *G'urbat Kuylari, Shirlar To'plami*. Mezarşerif: Matbaa-i Dostan.
- Gökdağ, B. A. (2002). "Afganistan'da Türklük ve Hazaralar". *Türkler*. C. 20, s. 702-722. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Jarring, G. (1943). *Bugünkü Afganistandaki Türk cemaetleri hakkında*. (H. Yaylalıgil, Çev.). İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası.
- Magrupova, Z. M. (Ed.). (1981). *O'zbek tilining izohli lug'ati*. C. 1. Moskova: Rus Tili Neşriyatı.
- Naimi, M. N. (2019). *Taliban hareketi üzerine bir inceleme: Din ve terör*. Ankara: Karakum Yayınevi.
- Öztürk, R. (2010). *Afganistanlı Türkmen şairleri*. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Öztürk, R. (2014). *Günümüz Afganistanlı Özbek şairleri*. Konya: Palet Yayınları.
- Öztürk, R. (2015). Afganistan'daki eski Türk idareleri ve bunların Özbek şairlerinin kimlik algılamasındaki yeri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37, 201-220.
- Saray, M. (1987). *Afganistan ve Türkler*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Selim, Y. (2004). *Afganistan ve Dostum*. Ankara: ATO Yayınları.
- Sheldon, K. (2020). *Demographics of Afghanistan*. <https://educationafghanistan.weebly.com/demograpics.html> (Erişim tarihi: 04.06.2020).
- Şahin, S. (2014). Özbek Türkçesinin Seripul ağzı üzerine notlar". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. C. 11(2), 112-126.
- Tolkun, S. (2016). Afganistan Özbek şiirinin yazım sorunları. *International Journal of Humanities and Education- Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*. C. 2 (4), 187-204.
- Vahidov, E. (1991). *Nazm Gulshani- O'rtada Begona Yo'q*. Taşkent: Yazuvçi Neşriyatı.